

POJĘCIE, PRZEDMIOT I ŹRÓDŁA PRAWA KONSTYTUCYJNEGO

1. Pojęcie i przedmiot prawa konstytucyjnego

Pojęcie **prawo konstytucyjne** może być rozumiane w dwojakim znaczeniu:

- 1) jako wyodrębniony w systemie prawa zespół norm prawnych, które składają się na określoną gałąź prawa,
- 2) jako określona dyscyplina nauk prawnych.

Prawo konstytucyjne w rozumieniu wyodrębnionej gałęzi prawa obejmuje normy prawne regulujące podstawy ustroju państwowego. Pojęcie to jest używane w dwóch znaczeniach: wąskim lub szerokim. **W znaczeniu wąskim** do prawa konstytucyjnego zalicza się jedynie normy zawarte w konstytucji (oraz ewentualnie w innych aktach rangi konstytucyjnej), a więc normy wyróżniające się z systemu prawa szczególną mocą prawną. Przy określaniu pojęcia prawa konstytucyjnego **w szerokim znaczeniu** nie bierze się już pod uwagę mocy prawnej, a jedynie treść norm prawnych. W takim ujęciu prawo konstytucyjne odróżnia się od innych gałęzi prawa tym, że reguluje specyficzną dziedzinę stosunków społecznych, jaką jest ustroj polityczny i społeczno-gospodarczy państwa oraz wolności i prawa jednostki. Normy tego prawa mają przy tym zróżnicowaną moc prawną, gdyż są to zarówno normy konstytucyjne *sensu stricto*, jak też normy zawarte w aktach prawnych niższego rzędu. Prawo konstytucyjne *sensu largo* wyodrębnia się nawet w tych systemach ustrojowych, które nie posiadają pisanej konstytucji jako podstawy prawnej ustroju państwa. Dotyczy to przede wszystkim ustroju państwowego Wielkiej Brytanii, gdzie normy prawa konstytucyjnego zawarte są jedynie w ustawodawstwie zwykłym oraz w innych pozakonstytucyjnych źródłach tego prawa. **Pod pojęciem prawa konstytucyjnego należy zatem rozumieć całokształt norm prawnych regulujących w swej treści zarówno podstawowe zasady i instytucje ustroju politycznego oraz społeczno-gospodarczego państwa, jak też wolności i prawa jednostki.**

Terminu „prawo konstytucyjne” używa się również na oznaczenie określonej dyscypliny nauk prawnych. W tym wypadku pojęcie to oznacza usystematyzowany

zespół poglądów, weryfikowanych poprzez stosowanie odpowiednich metod badawczych, na temat gałęzi prawa określonej mianem prawa konstytucyjnego. Zadaniem nauki prawa konstytucyjnego jest przede wszystkim analiza treści aktów normatywnych należących do tej gałęzi prawa, wyjaśnianie terminów występujących w normach prawnych, dokonywanie klasyfikacji norm prawnych oraz ich grupowanie w określone instytucje prawnoustrojowe. Przedmiotem nauki prawa konstytucyjnego jest również wyjaśnianie genezy poszczególnych instytucji ustroju państwowego oraz prowadzenie badań komparatystycznych, mających na celu przedstawienie funkcjonowania tych instytucji w innych systemach ustrojowych. Istotne znaczenie ma ponadto analiza funkcjonowania poszczególnych instytucji ustrojowych w praktyce, sprzyja ona bowiem – w przypadku negatywnej oceny funkcjonowania tych instytucji – zgłaszaniu propozycji wprowadzenia określonych zmian w obowiązującym ustawodawstwie.

Pojęcie „prawo konstytucyjne” nie jest jedynym terminem używanym na oznaczenie tej gałęzi prawa oraz odpowiedniej dyscypliny nauk prawnych. W literaturze prawnoustrojowej innych państw, a także w polskiej nauce prawa, znalazły bowiem zastosowanie dwa inne określenia: „prawo państwowe” i „prawo polityczne”.

Terminu **prawo państwowe** zaczęto używać od XIX w. głównie w Niemczech i Austrii (*Staatsrecht*) oraz w nauce rosyjskiej (*gosudarstwiennoje prawo*). W okresie powojennym nazwa ta została wprowadzona w nauce prawa wszystkich państw realnego socjalizmu, w tym również w PRL. Określenie „prawo państwowe” przyjęło się głównie dlatego, że zasadniczym przedmiotem regulacji tej gałęzi prawa jest samo państwo, w tym zwłaszcza struktura oraz zasady funkcjonowania organów władzy państwowej. Jest ono jednak mało precyzyjne, gdyż całość norm prawnych obowiązujących w danym państwie jest prawem państwowym. Są to bowiem normy ustanowione lub uznane przez organy państwowe, a tym samym ich „twórcą” jest państwo. W tak rozszerzającym ujęciu każdą normę prawną pochodzącą od państwa należałoby więc traktować jako normę „prawa państwowego”.

Używana niekiedy na oznaczenie omawianej dziedziny prawa nazwa **prawo polityczne** także posiada bardzo długą tradycję. Już w XVIII w. J.J. Rousseau swojemu podstawowemu traktatowi „Umowa społeczna” dał podtytuł „zasady prawa politycznego”. Termin ten można było spotkać w literaturze prawniczej kilku krajów europejskich (Francja, Niemcy) w okresie międzywojennym. Posługiwała się nim również doktryna prawa w Polsce, zarówno w okresie II Rzeczypospolitej (zwłaszcza Waław Komarnicki), jak też w pierwszych latach po drugiej wojnie światowej (Konstanty Grzybowski i Andrzej Mycielski). Pojęcie „prawo polityczne” uzasadniane było najczęściej tym, że normy tej gałęzi prawa mają w znacznej części polityczny charakter, wskazywano też na ścisłe powiązania z polityką nauki o państwie i ustrojach państwowych. Nazwa ta jest jednak nieprecyzyjna, albowiem jej zastoso-

wanie tylko do jednej dziedziny prawa sugerowałoby „apolityczność” określonych norm prawnych należących do innych dziedzin prawa, gdy tymczasem części z nich nie można odmówić politycznego charakteru.

W tym opracowaniu będziemy posługiwali się konsekwentnie terminem „prawo konstytucyjne” w zaprezentowanym wcześniej znaczeniu. Termin ten jest w powszechnym użyciu w krajach anglosaskich (*constitutional law*) oraz romańskich (*droit constitutionnel*), pojawia się też coraz częściej na obszarze języka niemieckiego (*Verfassungsrecht*). Ponadto nazwa „prawo konstytucyjne” ma obecnie szerokie zastosowanie także w Rosji i w republikach wchodzących dawniej w skład ZSRR oraz w innych państwach byłego bloku wschodniego. Również w Polsce od 1975 r. na oznaczenie tej dyscypliny nauk prawnych oraz przedmiotu nauczania na uniwersyteckich studiach prawniczych, a tym samym i odpowiedniej gałęzi prawa, przyjął się termin „prawo konstytucyjne”.

Przy analizie pojęcia prawa konstytucyjnego należy także udzielić odpowiedzi na pytanie, co jest przedmiotem tej gałęzi prawa. Precyzyjne wyznaczenie zakresu przedmiotu prawa konstytucyjnego, czyli przedmiotu regulacji określonego zespołu norm prawnych, nie jest jednak łatwym zadaniem. W konkretnych wypadkach istnieją bowiem poważne trudności z zaliczeniem określonych norm do prawa konstytucyjnego, czy też do innej gałęzi prawa. Nie istnieje żadne ścisłe kryterium, które by w każdej sytuacji rozstrzygało całkowicie tego rodzaju wątpliwości. Dlatego też w nauce prawa reprezentowane są w tej kwestii różne poglądy. Z jednej strony widoczne jest dążenie do jak najszerszego zakreslenia granic prawa konstytucyjnego, z drugiej zaś – do zawężenia przedmiotu prezentowanej tu dziedziny prawa.

Przedmiot prawa konstytucyjnego stanowią niewątpliwie normy prawne odnoszące się do podstawowych instytucji ustrojowych, a więc normy determinujące kształt ustroju danego państwa. Niekiedy jednak określone instytucje ustrojowe są jednocześnie przedmiotem regulacji innych dziedzin prawa. Wówczas do prawa konstytucyjnego należeć będą jedynie unormowania o znaczeniu podstawowym, z pominięciem szczegółowej regulacji w tym zakresie. Przykładem może być tu zwłaszcza Rada Ministrów, której pozycję ustrojową, sposób powoływania, zakres uprawnień oraz odpowiedzialność przed parlamentem regulują normy prawa konstytucyjnego, natomiast szczegółowe określenie struktury i trybu funkcjonowania tego organu jest domeną prawa administracyjnego. Budżet państwa jest instytucją prawa finansowego, jednak ogólne zasady procedury uchwalania budżetu są przedmiotem regulacji prawa konstytucyjnego. Tryb postępowania przed sądami określony jest głównie w normach procesowych prawa cywilnego i karnego, ogólne zasady procedury sądowej (np. jawności postępowania przed sądami oraz prawa oskarżonego do obrony) należą przy tym do konstytucyjnych zasad funkcjonowania organów wymiaru sprawiedliwości. Przykładów „obszaru granicznego” norm prawa

konstytucyjnego i innych gałęzi prawa można by tu wskazać znacznie więcej. Unormowanie szeregu instytucji prawnoustrojowych jest jednak przedmiotem wyłącznej regulacji prawa konstytucyjnego. W tych przypadkach normy prawa konstytucyjnego regulują zarówno ogólne zasady funkcjonowania takich instytucji, jak też całościowość kwestii szczegółowych. Należą do nich przede wszystkim instytucje prawa wyborczego, struktura i funkcjonowanie parlamentu, instytucja głowy państwa, sądownictwo konstytucyjne.

Biorąc pod uwagę zakres regulacji konstytucyjnej oraz stopień szczegółowości unormowań instytucji prawnoustrojowych w aktach pozakonstytucyjnych, wymienić można kilka głównych elementów składających się na przedmiot prawa konstytucyjnego. **Są to normy prawne określające w szczególności:**

- 1) charakter państwa oraz jego strukturę wewnętrzną,
- 2) podmiot władzy najwyższej w państwie oraz formy sprawowania władzy przez suwerena,
- 3) podstawy stosunków własnościowych, czyli ustrój społeczno-gospodarczy,
- 4) status jednostki w państwie, w tym zwłaszcza jej podstawowe prawa i wolności,
- 5) podstawowe zasady prawa wyborczego,
- 6) strukturę i zasady funkcjonowania organów państwowych.

Wyliczenie to nie jest bynajmniej wyczerpujące, bowiem materią regulacji tej gałęzi prawa objęte są także inne istotne zagadnienia. Przedmiotem prawa konstytucyjnego są wobec tego wszystkie podstawowe instytucje ustroju politycznego oraz społeczno-gospodarczego, które posiadają fundamentalne znaczenie dla organizacji i funkcjonowania danego państwa.

2. Miejsce prawa konstytucyjnego w systemie prawa

Pod pojęciem **systemu prawa** należy rozumieć całość obowiązujących w danym państwie norm prawnych. Normy te są wzajemnie powiązane i wzajemnie się uzupełniają, tworząc zwartą i uporządkowaną całość, w ramach której nie mają racji bytu „autonomiczne” grupy norm prawnych. Składające się na system prawa normy prawne mogą być jednak, w zależności od przyjętego kryterium, odpowiednio grupowane i klasyfikowane. Należałoby wobec tego zwrócić uwagę na najczęściej występujące podziały norm prawnych, wskazując jednocześnie miejsce, jakie w tych podziałach zajmują normy prawa konstytucyjnego.

Od czasów starożytnych znany jest podział norm prawnych na prawo publiczne i prawo prywatne. Podział ten wywodzi się od prawnika rzymskiego Ulpianusa, który stwierdził, że prawo publiczne służy ochronie bytu państwa rzymskiego, a prawo prywatne służy ochronie interesów jednostki. Rozróżnienie na prawo publiczne i prawo prywatne zostało w XIX w. zaakceptowane w doktrynie państwa liberalnego. Zaczęto wówczas podkreślać, że prawo publiczne reguluje stosunki między organami państwowymi oraz między organami państwa a jednostką, prawo prywatne zaś normuje stosunki między osobami fizycznymi. W XX w. podział ten był wielokrotnie kwestionowany, nie zaproponowano jednak w jego miejsce innej, powszechnie zaakceptowanej klasyfikacji. Wobec tego nadal może być wykorzystywany tradycyjny podział na prawo prywatne i prawo publiczne. W podziale tym **prawo prywatne** obejmuje normy regulujące stosunki prawne między osobami fizycznymi, między osobami fizycznymi a osobami prawnymi oraz pomiędzy osobami prawnymi. Do prawa prywatnego zalicza się przede wszystkim normy prawa cywilnego i prawa pracy. **Prawo publiczne** obejmuje natomiast normy określające stosunki prawne między jednostką a państwem oraz między organami państwowymi i innymi podmiotami reprezentującymi państwo. Do prawa publicznego zaliczyć należy w pierwszym rzędzie prawo konstytucyjne, a poza tym m.in. prawo administracyjne, prawo finansowe i prawo karne.

Powszechnie przyjęty jest podział norm prawnych na prawo materialne i prawo formalne. Do prawa materialnego należą te normy, które regulują stosunki prawne i porządkują system prawny w państwie. Prawo formalne tworzą natomiast wszystkie normy mające za zadanie realizację norm prawa materialnego, jak chociażby normy procesowe oraz proceduralne (np. prawo karne procesowe, postępowanie administracyjne). W ramach tak przyjętego podziału **prawo konstytucyjne zaliczane jest do prawa materialnego**, chociaż szereg norm prawa konstytucyjnego ma charakter norm prawa formalnego. Klasycznym tego przykładem mogą być normy zawarte w regulaminach parlamentarnych, jak też normy określające tryb funkcjonowania innych niż parlament organów państwowych. Obecnie nie ma jednak potrzeby wyodrębniania wewnątrz prawa konstytucyjnego, jak to miało miejsce w przypadku procedury cywilnej czy karnej, zespołu norm proceduralnych, albowiem zdecydowana większość norm zaliczanych do tej gałęzi prawa ma charakter norm prawa materialnego.

Podstawowe kryterium, w oparciu o które następuje wyodrębnienie określonego zespołu norm prawnych, stanowi jednorodność przedmiotu ich regulacji. Stosownie do przedmiotu regulacji normy prawne dzieli się na **gałęzie prawa**. Normy należące do poszczególnych gałęzi prawa regulują różne dziedziny stosunków społecznych. Przedmiotem regulacji norm wchodzących w zakres prawa konstytucyjnego, jak już wcześniej była o tym mowa, są instytucje ustroju politycznego i społeczno-gospodarczego państwa oraz wolności i prawa jednostki. Należy jednak

w tym miejscu podkreślić, że ze względu na specyfikę przedmiotu regulacji prawo konstytucyjne spełnia wiodącą rolę wobec innych gałęzi prawa. Przejawia się ona w trzech zasadniczych płaszczyznach.

- 1) **Prawo konstytucyjne określa kształt ustroju państwa i zasady jego funkcjonowania**, normy tego prawa determinują więc w ogólnym zarysie treść norm prawnych zaliczanych do innych gałęzi prawa.
- 2) **Prawo konstytucyjne określa sposób kształtowania norm prawnych**, tryb i procedurę tworzenia aktów normatywnych oraz ich hierarchię w systemie źródeł prawa. Tym samym prawo konstytucyjne określa ramy, w których przebiega proces kształtowania się i rozwoju systemu prawa.
- 3) **Prawo konstytucyjne formułuje określone zasady „przechodzące” do innych gałęzi prawa**. Są to ogólne zasady mieszczące się w obrębie wspomnianego już wcześniej „obszaru granicznego” norm prawa konstytucyjnego i innych gałęzi prawa, które konkretyzowane są następnie w postaci szczegółowej regulacji ustawowej wchodzącej do zakresu przedmiotu konkretnych dziedzin prawa (administracyjnego, finansowego, karnego i in.).

Szczególne miejsce prawa konstytucyjnego w systemie prawa wynika ponadto z tego, że podstawowym źródłem tej gałęzi prawa jest konstytucja, a więc akt o najwyższej mocy prawnej, nadrzędny wobec wszystkich innych aktów prawnych w państwie. W tym wypadku istotne znaczenie ma także **aksjologia konstytucji**, która staje się – dzięki nadrzędnej pozycji tego aktu nad innymi aktami normatywnymi – aksjologią całego systemu prawa.

3. Pojęcie i rodzaje źródeł prawa konstytucyjnego

Termin **źródło prawa** używany jest w dwóch znaczeniach: materialnym i formalnym. Przez źródła prawa w znaczeniu materialnym należy rozumieć całokształt czynników (ekonomicznych, społecznych, ideologicznych, politycznych) kształtujących prawo, jak też determinujących treść prawa. Z kolei przez źródła prawa w znaczeniu formalnym rozumiemy formy egzystowania norm prawnych. W tym ujęciu do źródeł prawa zaliczymy zarówno normy prawa stanowionego przez odpowiednie organy państwowe, jak też określone zasady, ukształtowane w drodze długotrwałej praktyki społecznej i tradycji, które zostały uznane i usankcjonowane przez państwo jako obowiązujące normy prawne. Za źródła prawa w znaczeniu formalnym można wobec tego uznać tylko te akty ustanowione przez kompetentne organy państwowe, które mają postać aktów normatywnych, a więc zawierają obowiązujące normy prawne.

Posługując się w tym wypadku formalnym określeniem źródeł prawa, można stosunkowo łatwo zdefiniować pojęcie źródeł prawa konstytucyjnego. **Źródłami prawa konstytucyjnego są więc akty normatywne ustanowione przez kompetentne organy państwowe, które zawierają normy prawne regulujące określone instytucje ustroju państwa i tym samym składają się na przedmiot prawa konstytucyjnego.**

Podstawowym źródłem prawa konstytucyjnego są współcześnie **konstytucje** oraz inne akty prawne rangi konstytucyjnej. Znaczenie konstytucji jako źródła prawa konstytucyjnego wynika nie tylko stąd, że w jej treści uregulowane są podstawy ustroju państwa, lecz także z tego, iż określa ona sposób tworzenia innych źródeł prawa, a więc stanowi podstawę prawną całego systemu źródeł prawa w państwie. Konstytucję należy przy tym traktować jako źródło prawa konstytucyjnego w ścisłym tego słowa znaczeniu, czyli w znaczeniu całokształtu norm prawnych o najwyższej mocy prawnej w systemie źródeł prawa określonego państwa. Biorąc pod uwagę szczególne znaczenie konstytucji, konieczna jest bardziej szczegółowa analiza jej istoty oraz cech charakterystycznych, czemu poświęcony został kolejny rozdział niniejszego opracowania.

Istotnym źródłem prawa konstytucyjnego są **ustawy konstytucyjne**. Akty te posiadają taką samą moc prawną jak konstytucja, wobec czego mogą zmieniać, uzupełniać lub uchylać postanowienia ustawy zasadniczej. Różnią się jednak od konstytucji pod względem zakresu przedmiotowego, gdyż regulują jedynie wybrane zagadnienia ustroju państwowego, czyniąc to zazwyczaj w sposób fragmentaryczny. Przekonuje o tym dotychczasowa polska praktyka ustrojowa, w ramach której po ustawy konstytucyjne sięgano w celu:

- 1) wprowadzania zmian w treści konstytucji,
- 2) czasowego zawieszania obowiązywania niektórych postanowień konstytucji (w ten sposób w okresie PRL skracano lub przedłużano kadencję Sejmu),
- 3) uzupełnienia treści obowiązującej konstytucji (przykładem może być uchwalona w 1952 r. ustawa konstytucyjna określająca tryb wejścia w życie Konstytucji PRL),
- 4) uregulowania podstaw ustrojowych państwa w sytuacji, gdy nie została jeszcze uchwalona pełna konstytucja (były to tzw. Małe konstytucje – w latach 1947–1952 oraz podczas prac nad obecną ustawą zasadniczą w okresie 1992–1997).

W aktualnie obowiązującym stanie prawnym nie ma *de facto* możliwości uchwalania aktów prawnych o mocy konstytucji. Przede wszystkim podstawy prawnej stanowienia ustaw konstytucyjnych nie daje Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r., która w ogóle nie przewiduje takiej kategorii aktów ustawodawczych. Biorąc jednak

pod uwagę zarówno aspekt materialny (przedmiot regulacji), jak też uwarunkowania proceduralne (tryb uchwalania), można bez wątplenia stwierdzić, że cechy ustawy konstytucyjnej posiada przewidywana w treści art. 235 Konstytucji RP **ustawa o zmianie Konstytucji**.

Konstytucja oraz ustawy konstytucyjne nie są jedynymi źródłami prawa konstytucyjnego, te bowiem należy ujmować, podobnie jak zaprezentowane już pojęcie prawa konstytucyjnego, w nieporównywalnie szerszym znaczeniu. Do kategorii źródeł prawa konstytucyjnego zalicza się bowiem również **pozakonstytucyjne akty normatywne**, które zawierają normy prawne regulujące określone zagadnienia ustroju politycznego i społeczno-gospodarczego państwa. Wszystkie te akty posiadają oczywiście niższą moc prawną od konstytucji, a tym samym nie mogą być z nią sprzeczne. Są to głównie ustawy zwykłe, inne akty prawne rangi ustawowej (np. stanowione przez organy władzy wykonawczej dekrety i rozporządzenia z mocą ustawy) oraz niektóre podustawowe akty prawne, jak chociażby uchwały normatywne parlamentu. Wśród tych ostatnich na szczególną uwagę zasługują bez wątpienia **regulaminy parlamentarne**, zaliczane tradycyjnie do istotnych źródeł prawa konstytucyjnego.

Nie można jednak pominąć faktu, że niektóre akty normatywne jedynie częściowo mają charakter źródeł prawa konstytucyjnego. Są to akty prawne zawierające w swojej treści normy nie tylko prawa konstytucyjnego, lecz także innych gałęzi prawa. Jako przykład takich aktów normatywnych mogą służyć ustawy regulujące zasady ustroju oraz funkcjonowanie sądów, które zawierają normy zarówno prawa konstytucyjnego, jak też procedury cywilnej i karnej.

Do źródeł prawa konstytucyjnego zalicza się również normy ukształtowane w drodze długotrwałej praktyki i uznane przez państwo za obowiązujące normy prawne. W większości państw znaczenie norm zwyczajowych jest jednak znikome. Odnosi się to także do polskiego systemu prawnego, gdzie przykładem stosowania zwyczajowego prawa konstytucyjnego może być zasada dyskontynuacji prac parlamentarnych, przewidująca, że wszelkie sprawy nierozstrzygnięte przez parlament do końca jego kadencji nie mogą być kontynuowane przez wyłoniony podczas wyborów parlament w nowym składzie. Mimo braku normatywnych podstaw, zasada ta była traktowana jako obowiązująca już w parlamencie II Rzeczypospolitej i taki charakter przypisuje się jej w praktyce parlamentarnej także obecnie. **Zwyczajowe prawo konstytucyjne** odgrywa istotną rolę jedynie w tych państwach, które cechuje daleko idąca stabilność w dziedzinie przyjętych rozwiązań ustrojowych. Wymienić tu należy przede wszystkim Wielką Brytanię, gdzie podstawy systemu rządów parlamentarno-gabinetowych oparte są w znacznej mierze na niepisanych zasadach zwyczajowego prawa konstytucyjnego.

Za źródła prawa konstytucyjnego nie mogą być natomiast uznawane **zwyczaje konstytucyjne**. Pod pojęciem zwyczaju konstytucyjnego rozumiana jest określona, stała praktyka w dziedzinach związanych z przedmiotem konstytucji, nie uregulowanych jednak w obowiązujących aktach normatywnych. Liczne przejawy tego rodzaju trwałej praktyki znane są w różnych systemach ustrojowych, w tym także w Polsce (przede wszystkim wiążą się one z organizacją i funkcjonowaniem parlamentu). Ze zwyczajami konstytucyjnymi powiązane są ściśle **precedensy konstytucyjne**, które można zdefiniować jako świadome, jednorazowe rozstrzygnięcia określonych zagadnień, pozwalające domniemywać, że praktyka taka będzie w przyszłości kontynuowana. W tym wypadku przyjmuje się założenie, iż każdy precedens może zapoczątkować określony zwyczaj konstytucyjny. Precedensy konstytucyjne, podobnie jak zwyczaje konstytucyjne, nie mają jednak charakteru norm prawnych, są jedynie wyrazem ukształtowanej praktyki konstytucyjnej.

Określone znaczenie w dziedzinie interpretacji norm prawa konstytucyjnego posiada **orzecznictwo sądowe**, nie stanowi ono jednak źródła tej gałęzi prawa. Orzeczenia sądów uznaje się za samoistne źródło prawa (w tym także prawa konstytucyjnego) tylko w niektórych systemach prawnych, a zwłaszcza w brytyjskim systemie *common law*. Podobny do orzeczeń sądowych charakter posiada powszechnie obowiązująca wykładnia ustaw, dokonywana w Polsce przed wejściem w życie obecnej ustawy zasadniczej przez Trybunał Konstytucyjny. Wykładnia ustaw nie jest jednak odrębnym, samoistnym źródłem prawa, polega bowiem jedynie na określaniu znaczenia norm prawnych zawartych w uchwalonych wcześniej aktach ustawodawczych. Zupełnie inny charakter mają natomiast **orzeczenia sądów konstytucyjnych** w kwestii zgodności aktów normatywnych z treścią konstytucji. Orzeczenia te, choć nie tworzą nowych norm prawnych, wywierają faktycznie poważny wpływ na treść obowiązujących norm prawa konstytucyjnego. W drodze orzecznictwa sądów konstytucyjnych dochodzi bowiem do istotnego wzbogacania i doprecyzowania treści norm konstytucyjnych, wskutek czego określone zasady oraz normy ustawy zasadniczej dają się łatwiej odczytać na tle ustaleń wynikających z tego orzecznictwa (przykładem może być tu praktyka interpretacji konstytucyjnej zasady demokratycznego państwa prawnego przez polski Trybunał Konstytucyjny). Tym samym orzecznictwo sądów konstytucyjnych należy traktować jako *quasi-źródła* prawa konstytucyjnego.

Podstawowa literatura

- B. Banaszak, *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 2012.
- J. Buczkowski (red.), *Prawo konstytucyjne RP (instytucje wybrane)*, Rzeszów-Przemyśl 2013.
- L. Garlicki (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 1999–2007.
- L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2012.
- D. Górecki (red.), *Polskie prawo konstytucyjne*, Kraków 2012.
- R.M. Małajny (red.), *Polskie prawo konstytucyjne na tle porównawczym*, Warszawa 2013.
- A. Rost, *Instytucje polskiego prawa konstytucyjnego*, Poznań 2013.
- P. Sarnecki (red.), *Prawo konstytucyjne RP*, Warszawa 2014.
- W. Skrzydło (red.), *Polskie prawo konstytucyjne*, Lublin 2010.
- W. Skrzydło, S. Grabowska, R. Grabowski (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz encyklopedyczny*, Warszawa 2009.
- A. Szmyt, P. Sarnecki, R. Mojak (red.), *Konstytucjonaliści polscy 1918–2011. Sylwetki uczonych*, Warszawa 2012.
- Z. Witkowski (red.), *Prawo konstytucyjne*, Toruń 2013.